

Brobygning, de have oplært dem i Haandværk og endog gjort Brug af dem som Politi. Desuagtet kom der Rivninger mellem de to Folk med de forskellige Syn paa Tilværelsen. Maoriene sætte selvfølgelig deres Frihed over alt andet i Verden, og de kunne ikke indse, at de til Fordel for evropæisk Pengegriskhed skulle give Slip paa den Jord, som har tilhørt deres Fædre. Det noget taagede Billede, som Evropæernes „menneskekjærlige Civilisation“ maler for os paa Ny Zeeland, fortæller altsaa, at det er gaaet dér, ligesom alle Steder paa den

hele Jord, hvor Evropæere støde sammen med Naturfolk. Civilisationen har samme Udfald som anden Steds: nogle Indvandrere blive rige, andre faa Føden, saadan som den bliver, og de indfødte — uddø; men til Gjengjæld vil der en Gang i det skønne, rige Land findes en meget talrig Befolkning, der vistnok er indvandret, men som lever lykkelig og bidrager sit til hele Menneskehedens Velvære. Alting tyder paa, at Ny Zeeland vil blive et Hjem for mange Millioner Mennesker, lige saa godt som det Land i Evropa, som det ligner i Størrelse og Form.

London før og nu*),

et Foredrag af **J. Plønge**, Pastor.

(Hermed Tavle II og III).

Menneskets Aand er fuld af Uro; den vil paa en Gang omspænde det forbigangne, det nærværende og det tilkommende. Skjønt man skulde tro, at den nærværende Tid med sine politiske og sociale Rørelser og stærkt udviklede selskabelige Adspredelser er nok til at lægge Beslag paa et Menneskes legemlige og aandelige Kræfter, vender Tanken sig dog med stedse stigende Iver til Fremtidens Egne og Forhold. Vi se dog ogsaa, hvorledes Tanken, træt af at grunde over Fremtidsudsigter og af at udkaste Fremtidsplaner, saa naturlig vender sig til svundne Tider for at søge Hvile og Forfriskelse i at fremdrage gamle Minder om store Tings ganske lille Begyndelse. Derfor er netop vor Tid med dens urolige Fremtidshigen den allerivrigste til at finde Sporene af de længst forsvundne Perioder og derfra at forfølge Udviklingen til det nærværende Øjeblik.

Dette maa tjene til Begrundelse af, at jeg har til ladt mig her et Par Øjeblikke at udbede mig det ærede Selskabs Opmærksomhed for en kortfattet Fremstilling i store Træk af Verdens-Staden eller rettere Verdens-Hovedstaden *Londons Udvikling fra dens første Dage indtil Nutiden*. Vor egen Hovedstad er for Tiden i en saa

rask Udvikling, at det ikke kan være uden Interesse fra et andet Sted paa Jorden, som er temmelig bekjendt for mange blandt os, at tage et Exempel paa, hvorledes det, der i Dag vilde synes et vildt Fantasibillede, inden en Menneskealder eller to er traadt ind i Virkelighedens Rige.

Vi skulle altsaa høre om London, denne Kæmpe af en By med 4—5 Millioner Indbyggere, 500,000 Huse, 400 Mile Gader og 500 Mile Kloaker, ja! for at nævne det maaske mest slaaende, med 31,000 Skomagere, siddende bøjede over deres Maskine eller deres Læst, og 24,000 Skræddere med Benene over Kors, rastløs ilende for at skaffe Klæder til de utaalmodig ventende. Det vilde tage Dage og Uger i det enkelte at beskrive en saadan Bys gradvise Udvikling fra dens første ringe Oprindelse, og det vil derfor kun blive enkelte, mere fremtrædende Træk, der her ville kunne berøres. Man faar det bedste Overblik over *Hoved-Perioderne* i Udviklingen ved at gjøre sig en Forestilling om Byen i:

- a. Romernes Tid (3dje—5te Aarh.),
- b. Angelsachsernes Tid (6te—10de Aarh.),
- c. Henrik den ottendes og Elisabeths Tid (det 16de Aarhundrede),
- d. Begyndelsen af dette Aarhundrede, og
- e. vore Dage.

Var der nogen Sinde et *romersk London*? Ja, Beviset derfor ligger 18 Fod under Byens nuværende Grund og vil for hvert senere Aarhundrede være at søge en Fod dybere nede. I den nævnte Dybde finder man

*) Kilderne til det efterfølgende ere bl. a.: Loftie: *History of London I—II* 1884. — Cassell: *Old and New London I—VI*. — J. G. Waller: *London and Middlesex Transactions I—IV*. — Murray's *Handbook*. — Stubbs: *Chronicle of London*. — Green: *Ludgate Hill past and present*. — Ryther's *Map of London* 1604. — Hollar's do 1665. — de Witt's do. 1704. — Ordnance *Map of London* 1880. — Hollar: *Plans of St. Pauls* 1657. — Wyngaerde: *London bridge* 1561.

nu til Dags ved Gravninger i Hjertet af Londons City Levninger nok fra den romerske Periode i de første 4—5 Aarhundreder efter Kristi Fødsel, nemlig indlagte Gulve, romerske Mønter, Vaaben, Bohave, Prydelser, Nøgler, Sandaler, Kunstværker o. s. v.

Der var jo vel allerede ved Romernes Ankomst et Slags London, nemlig en Hytte-By, beboet af *keltiske Ur-indvaanere*, den vilde halvnøgne Race, der var spredt over hele England. Den lave, sumpede Kyst mellem den fiskerige Thems og de med Vildt fyldte, skovrige Bakker var altfor tiltrækkende for hin Tids Folk til, at man ikke skulde sætte sig fast dér og opslaa sine tarvelige Hytter langs Floden og særlig paa Højderne ved Tower. Det var et raat og uslebent, men vistnok tappert og haardsført Folk, der ikke lod en indvandrende Erobrer uhindret tage dets tarvelige Hyttelejr, kaldet Lyndin, o: Søfortet. Dette maatte ogsaa *Cæsar* føle, da han den 27de Avg. i Aaret 55 f. Kr. med en lille Styrke første Gang satte sin Fod paa engelsk Grund og næste Aar paa 800 Transportskibe fra Gallien overførte en Styrke paa 20,000 Mand, og i Forening med en Del indfødte Overløbere drog gennem Kent lige mod London. Han vendte dog snart tilbage derfra, da der intet Guld var at finde, og da det eneste Bytte var Slaver, der dog „hverken duede til Musik eller boglige Kunster“, som han skrev til Cicero. Det romerske Element havde dog nu faaet Fodfæste i Landet og skulde snart her ligesom alle Vegne gjøre sig gjældende ved sin aandelige Overlegenhed, uforlignelige Tapperhed og praktiske Ihærdighed, ogsaa i Fredens Sysler. Det keltiske Herredømme stundede snart mod sin Ende, dog først efter voldsomme Kampe med Ild og Sværd og efter uhyre Blodbad, hvorom ogsaa det gamle romerske London giver talende Vidnesbyrd. Man fandt i Slutningen af forrige Aarhundrede ved en betydelig Udgravning i Lombard-Street paa en stor Strækning Levninger af prægtige Mosaikgulve, hvis Tærninger laa spredte ligesom affaldne Blomsterblade, dækkede med et tykt Lag af Træske og Trækul. Der har vantet mangan braadden Pande, inden Romerne fuldstændig fik hævnnet et saadant Nederlag i et blodigt Slag; men fra nu af vare de ogsaa Herrer i Byen, der snart udviklede sig til en langt aneligere Stad, og den vigtigste af de 70 Byer, Romerne grundede i England i Løbet af de første Aarhundreder e. Kr. Et Bevis herfor er den gamle romerske Milepæl, der nu er indmuret i St. Swithins Kirke i Cannon-Street, der var den romerske Hoved-Milepæl, hvorfra de store Landeveje mod alle fire Verdenshjørner straaledede ud og hvorfra Afstandene og Vejlængderne maalttes, ligesom fra vort Posthus paa Kjøbmagergade.

Det er en Selvfølge, at en By, især da en romersk By, i hine krigerske Tider var mere eller mindre befæstet. Det var ogsaa Tilfældet med London, der omtrent ved Aar 350 i Konstantins Tid blev omgivet med en Fæstningsmur. Den egentlige By var den Gang kun meget lille, omtrent 1 Fjerdingsvej fra Tower i Øst til Ludgate i Vest og $\frac{1}{2}$ Fjerdingsvej fra Thems mod Syd til de skovdækkede Højder mod Nord. Gravpladser o. a. desl. vare som sædvanlig ved romerske Byer henlagte til den nærmeste Omegn. Der fandtes endnu i Mands Minde betydelige Levninger af denne gamle romerske Mur: store uformelige Sten- og Jordmasser, til Dels bevoxede med Træer, ja! endog en Levning af et af Vagtaarnene med Glughullet for Skildvagten. Sligt har dog nu maattet vige for vor Tids paatrængende Fordringer, især da det fandtes paa et Sted, hvor hver Tomme Jord har samme Værdi som det Guld, der kræves til at dække den. At Muren var solid og god, og langt bedre end mange af Nutidens Arbejder skikket til at trodse Tid og Evighed, kunne vi jo ikke tvivle om, naar vi vide, at den var bygget af Romerne. Paa dybt nedrammede Egepæle var der lagt en flere Fod høj Grundvold af Kampsten og tilhuggede Sandsten, udfyldt med en Beton af Kalk, Sand og Skærver, hvorpaa den 20 Fod høje Vold af Sten, Jord, Kalk, Sand hvilede trygt; den vilde ogsaa have knejst stoltelig til den Dag i Dag, hvis ikke den travle Menneskehaand med stor Møje i Aarhundreders Løb havde faaet den jævnet med Jorden.

De endnu eksisterende Levninger af det romerske London ere langt flere og langt værdifuldere end mange tro. Der er særlig i den nuværende City fundet utallige Levninger af skønne og kunstige Mosaikgulve. 1854 udgravedes f. Ex. et fuldstændigt Gulv paa 28 Kvadrattod med en Fremstilling i Midtpartiet af Rovet af Europa; paa et andet findes en Fremstilling af Bacchus ridende paa en Panter; paa et tredje et stort Kvindehoved, sammensat af forskelligt farvede Sten og Glasstykker o. s. v. Der er ogsaa fundet Levninger af Broncestøtter som f. Ex. et vældigt Hoved af Kejser Hadrian, en $\frac{1}{2}$ Alen lang Bronchehaand o. s. fr., foruden et Par mindre, men overordentlig smukke Statuer af Apollo og Merkur, samt af en forover bøjet Bueskytte, hvis hele Udførelse vidner om godt Kjendskab til Legemets Anatomi og højest udviklet Smag.

Det er en Selvfølge, at der ogsaa i Tidernes Løb er fundet Tusinder af romerske Mønter, og utallige Levninger af Glas og brændte Lervarer, Guldhaarnaale, Spænder, Bronceskeer og Gafler, Klokker, Tærninger o. s. v.

Muren angiver Størrelsen af den egentlige indre, romerske By London omtrent ved Aaret 350 eft. Kr.;

men at der vel allerede den Gang har været *bebyggede Steder* — særlig Rigmænds Villaer — *spredte i den nærmeste Omegn*, og at Byen især i det 4de og 5te Aarhundrede har udvidet sig betydelig især mod Øst og Syd, derom vidne de romerske Levninger, der endnu jævnlig findes langt ned i Southwark sønden for Themsen og Sporene af en romersk Begravelsesplads helt nede ved den saakaldte Kent-Landevæg. Londons Grænser ere derfor paa denne Tid omtrent de samme, som i det mindste i Begyndelsen af den næste Periode.

Man vilde gjøre sig et fejl Begreb om det romerske London, hvis man vilde tænke sig det omtrent i Lighed med den nuværende londonske City, nemlig som en kompakt Masse af høje murede Huse, indesluttede af en stærk Vold med et Par enkelte befæstede Udgange til Vandet og det Indre af Landet. I de første Aarhundreder var den tværtimod en, omkring et stærkt Fort liggende aaben By med vidtspredte lave og smaa Huse, i Hovedsagen af Træ og med de for Romerne ejendommelige smaa Værelser. Disse Forhold forandrede sig heller ikke væsentlig, da man i det 4de Aarhundrede foruden det befæstede Fort, der fra tidligere Tid fandtes inde i Byen, ansaa det for tidsvarende at opføre en stærk befæstet Vold eller Mur om den egentlige By. London var nemlig allerede den Gang ligesom gennem alle de senere Aarhundreder en betydelig Handels- og Søfarts-By, fortrinlig egnet dertil ved sin Beliggenhed ved den sejlbare Themis og de mindre Floder, der den Gang baade mod Øst og Vest udmundede i den, ligesom ogsaa en stor Landevæg, den saakaldte Watling-Street, gik fra Chester og det Indre af Landet gennem den og over en befæstet Bro eller et Færgested helt ned til Dover paa Landets Sydkyst. Herved blev London Stapelstad for hele Landets Udførselsvarer, saa som Jern, Tin, Bly, Østers, Korn o. a. l., og Midtpunktet for al Indførsel af germaniske og galliske Produkter. Intet Under derfor, at store Rigdomme samledes paa den lille Plet, hvorom de fundne Oldtidslevninger give Vidnesbyrd nok; men heller intet Under, at den lille By snart blev Maalet for Erobreres ærgjerrige Planer og krigslystne Folks Brænden og Skjænden. Handelsbyen Londons Historie er derfor i de første 10 Aarhundreder baade i den romerske og angelsachsiske Periode en uafbrudt Krigshistorie med alle dennes Rædsler. Der er levnet os Beretninger om flere af Krigsbedrifterne fra Romernes Tid, som kaste et Lys over hine Tidens Forhold og tillige give et Begreb om Byen London og stadfæste, at dens nuværende taagede Klima ikke var ukjendt i hine fjærne Tider. I Slutningen af det 3die Aarhundrede tog nemlig, som bekjendt, Kejser Diocle-

tian Maxentius til Medkejser og blev snart anerkjendt overalt undtagen i Gallien og England. Heraf benyttede Carausius sig, som den Gang laa med en romersk Flaade i Kanalen for at holde Orden paa de tyske Sørovere; han lod sig af sine Soldater udraabe til Kejser og lod en Mønt med de 3 Kejserbilleder slaa i London. Han residerede snart her og snart i Boulogne, og han levede i Herlighed og Glæde 3—4 Aar, indtil en romersk Hær blev sendt op mod ham. Som en Kryster flygtede han og blev myrdet af Alectus, der nu spillede Kejser et Par Aar og for at sikre sig samlede en Flaade vest for London og en Hær i en befæstet Lejr syd derfor i Southwark. Kejsersønnen Constantius blev sendt op imod ham og det lykkedes ham ved Hjælp af en god londonsk Taage at komme ubemærket over Kanalen længere mod vest for London, for ad Watling-Street at falde Alectus i Flanken. Denne fik nu pludselig travlt med at værges sig; men det var ingen let Sag i Hast at faa en Hær over en skrøbelig Bro og gennem det snævre Fort, saa at det uden stort Besvær lykkedes Constantius at faa den ødelagt og at blive Herre i Byen til stor Glæde for de arme Kjøbmænd, der ved en 7 Aars Blokade havde været afskaarne fra alle udenlandske Handelsforbindelser. Han forlod dog snart London for at drage længere op mod Nord. Da ogsaa de vilde Pikter og Skoter begyndte at blive besværlige, indsaa man snart, at det vilde blive nødvendigt at befæste det rige London ved en stærk Mur, hvilket ogsaa skete, da Konstantin blev Kejser i Rom. Romerne selv havde ikke i lang Tid Nytte af denne Mur, der med uhyre Arbejde og Bekostning var opført i en Længde af 3 Fjerdingsvej, fordi de allerede et halvhundrede Aar derefter ved Begyndelsen af 5te Aarhundrede trak sig tilbage fra England; men Byen fik nu som andre kejserlige Byer Hæders-Tilnavnet „Augusta“. Der findes dog ikke Spor af større offentlige Bygninger, Paladser eller Templer.

Vi vende os nu til London i *Angelsachsernes Tid*. Her rejser sig strax den Vanskelighed, at Efterretningerne ere saa overordentlig sparsomme, saa at Perioder af over 100 Aar ligge i dybt Mørke, og at de vigtigste Begivenheder ofte kun omtales i Forbigaaende. Det Hovedindtryk faar man dog af de spredte Beretninger, at London fra den Tid, da Romerne lidt efter Aar 400 trak sig tilbage og lige til Vilhelm Erobrerens Tid var et Stridens Æble mellem fjendtlige Magter, de hedde nu Kelter eller Romere eller Pikter og Skoter eller Angler, Sachser og Jyder eller Konger af Kent eller Essex eller Danskere eller Normanner. Det var dog mindre Byens Betydning som Fæstning, end som en rig og blomstrende Handelsstad,

der gjorde den til et værdifuldt Bytte, vel værd at kæmpe for.

Omtrent midt i det 5te Aarhundrede trængte Angelsachserne efter et blodigt Slag gennem Kent ind til London, og oprettede efterhaanden 7 af hinanden uafhængige Riger i det egentlige England under 7 forskellige Herskere. Det er ofte vanskeligt at afgjøre, hvem af disse der havde Magten i Byen, men det synes, at den blev Rigets Hoved- og Residensstad, da Egbert i det 9de Aarhundrede samlede de 7 Riger til ét.

I det ydre Omfang var der næppe megen Forskjel paa det angelsachsiske og romerske London. Den romerske Mur angav for begge Grænsen for den egentlige indre By, inden for hvilken der dog baade til den ene og den anden Tid var bebyggede Territorier eller Forstæder, navnlig dog mod Nord og Syd. Byens indre Udseende forandrede sig derimod en Del i Angelsachsernes Tid. Muren forfaldt mere og mere, dels fordi dens Vedligeholdelse var særdeles kostbar, dels fordi den angelsachsiske Krigsførelse ikke støttede sig paa Forsvar ved forskansede Værker, ligesom ogsaa den tiltagende Handel og Omsætning hindredes ved en saadan Spændetrøje. Særlig gik det ud over Muren langs Themsens, der mere og mere forsvandt, ligesom der anbragtes flere Aabninger ud mod Landet for at lette Samkvemmet. Det sydøstlige Hjørne afbrødes ogsaa, og her lagdes Grunden til det senere befæstede Tower.

Folkemængden, der i Romernes Tid næppe oversteg 30,000, af hvilke paa romersk Vis Størstedelen levede i enetages Huse, omgavne af Haver, tiltog med hvert Aarhundrede og nødvendiggjorde Anlægget af et Næt af Veje og Gader, der tidligere vare ukjendte. I Steden for de to romerske Hovedveje, der fra Overgangsstedet over Themsens strakte sig gennem Byen, den ene mod Vest og den anden mod Nord, og gennem to befæstede Porte forlængede sig ind i Landet, fremstod efterhaanden en Samling større og mindre Gader, Torve, Udsalgssteder, Forsamlingspladser o. s. v., og en senere Forbindelse med det indre af Landet frembragtes ved 5 brede Porte i Muren og to snævrere Aabninger for Fodgængere. Omtrent midt i Byen ved det nuværende Cheapside var en stor Torveplads udlagt, opfyldt med Handelsboder. Her gjorde Husmødrene deres Indkjøb af Mælk, Frugt, Krydderier, salt Fisk, Brænde, Honning og andre Fornødenheder, medens Døtrene, der vel sagtens ogsaa dengang vare lidt forfængelige, beundrede Guldsmedenes Smykker, og Fædrene hos Vexelererne ombyttede de fremmede Mønter, de havde gjort til Bytte i Krigen.

I Nærheden af Torvet var den store aabne Plads, der toges i Brug ved Folkemøderne, der vel i hine

Tider vare lige saa stormende som mangen Gang nu til Dags. I Sachsernes Tid nævnes London for første Gang med det Hædersnavn, hvormed det saa ofte betegnes, nemlig Englands Metropolis: Moderstaden i Provinzen, Herskerens Residens og vel fremfor alt den gejstlige Magts Hovedsæde. Navnet forekommer første Gang ved Aaret 604, da Benediktinermunken Augustin, som Gregor den første havde udnævnt til Angelsachsernes Apostel og som nu var Ærkebiskop af Canterbury, indviede Mellitus til Østsachsernes Biskop og gav ham Sæde i London. Det lykkedes ham at faa mange Hedninger døbt; men London blev hverken derved en kristelig By eller England et kristeligt Land saa meget hurtig. Det smagte ikke de angelsachsiske Høvdinger, at en Træl skulde stilles lige med dem i det mindste for Guds Øjne eller at de skulde give Afkald paa deres indbildte Nedstamning fra den store Odin eller mægtige Thor. De grebe derfor enhver Lejlighed, baade efter uheldige Slag og i Hungersnød og andre Plager, til at vende tilbage til de kjære gamle Venner, der hidtil havde hjulpet dem saa trofast, og som, ærlig talt, ogsaa passede bedre for hine vilde, krigerske Mænd. Dog den romerske Kurie, der allerede den Gang var rig og mægtig, gav aldrig Slip, hvor den først havde grebet fat, og det gik i England som ellers overalt, at den kristne Kirke grundfæstedes i Løbet af et Par Aarhundreder. Dette lod sig ogsaa til Syne i London, ikke alene ved Opførelsen af Biskoppens Katedralkirke, men ogsaa ved Opbyggelsen af en Mængde Klostre og mindre Kirker, af hvilke flere fik Navn efter angelsachsiske Helgene, hvis Navn ere bevarede til den Dag i Dag. Ved Siden af Kirker, indviede til St. Matthæus, St. Paul og fremfor alt til den hellige Jomfru, fandtes og findes endnu Kirker indviede til St. Ethelburga og St. Osyth, og ikke mindre end 4 førende Navnet St. Bodolph; denne var nemlig Angelsachsernes særlige Helgen og den rette Mand at henvende sig til for enhver rejsende, der ad en af Byens østlige Porte eller ad Themsbroen vilde vove sig ud i den vide Verden, hvorfor ogsaa de til ham hellegede Kirker fandtes netop ved disse Udgange.

Af særegen Interesse for os Danskere er Beretningen om de to sidste Aarhundreder af Angelsachsernes Besiddelse af London, nemlig det 9de og 10de Aarhundrede, da til denne Tid Danskerne træde frem paa Scenen og gjøre dem Besiddelsen stridig. Gjengjældelsens Time var nu slaaet for Angelsachserne; ligesom de i det 5te Aarhundrede strømmede ind i England og med Vold og Mord havde fordrevet og tilintetgjort den blandede keltisk-romerske Befolkning i det sydlige England, saaledes kom nu Danskerne for atter at fordrive og tilintetgjøre dem. Undseelsens Rødme maa farve vore Kinder og Haarene

rejse sig paa vore Hoveder, naar vi høre om vore Forfædres Færd i England. Det var en frygtelig Race, disse Vikinger, der i deres aabne Baade vovede sig over det stormfulde Hav mellem Norge og England: Ild og Sværd, Brænden og Skjænden, Røven og Plyndren og Bortslæben af Fanger betegnede deres Vej, og det er intet Under, at Mindet derom har bevaret sig levende i det Aartusinde, der snart er svundet siden da, saa at det endnu synes at give et lille Gys i en skikkelig engelsk Landarbejder, naar man betror ham, at han staar lige over for en dansk Mand. Det var heller ingen let Kamp, de gode Vikinger havde at bestaa i England; Angelsachserne vare et krigsvant Folk, og Landet var netop blevet samlet til et Hele under Egbert, hvis Hovedstad snart skulde komme til at føle den indtrængende Fjendes voldsomme Færd. Danskerne nøjedes fra Begyndelsen med at plyndre Englands østlige Kyster; men Rygtet om den rige Handelsby ved Themsen tildrog sig snart deres Opmærksomhed. Det varede derfor ikke længe, før deres anselige Flaade gik til Ankers i Themsen en Milsvej øst for London og afskar al Indførsel og Udførsel ad den Vej, ligesom en befæstet Lejr syd for Broen over Themsen standsede al Passage fra og til Syden og afgav et Støttepunkt for Angrebene paa London. Med vaxlende Held begyndte nu en Kamp paa Liv og Død, og den fortsattes et Par hundrede Aar til stor Lidelse baade for Byen og dens Indbyggere. Til sidst lykkedes det dog vor Knud den store efter flere forgjæves Besøg at komme i rolig Besiddelse af Byen. Snart opblomstrede da atter Handel og Skibsfart, og den gamle Tilstrømning af fremmede fornyedes, ligesom Fæstningsværkerne atter istandsattes. Knuds Sønner forstode dog ikke at opretholde Faderens Magt og Anseelse, og London blev snart efter en normannisk By, i det Vilhelm Erobreren i Spidsen for de fransktalende Normanner satte sig i Besiddelse af den.

Det er naturligt, at der ogsaa i London ligesom i hele det øvrige England findes talrige Spor af Danskernes Herredømme, især da i Navne paa Byer og Kirker. Ogsaa i London var der saaledes Kirker indviede til St. Olaf og St. Magnus, ligesom en Kirke endnu stedse kaldes St. Clement Danes. Der er kun fundet en eneste Sten med Indskrift, indhugget i Runer; den fandtes i 1852 i Nærheden af St. Pauls Kirke.

Vi gaa nu over til en ny Periode i Londons Historie, nemlig Tiden fra det 11te til det 16de Aarh., et af de mærkeligste Afsnit i Byens Udvikling. Dette beror ikke saa meget paa Byens ydre Udbredelse, som forholdsvis er ubetydelig, især i Sammenligning med det nuværende Aarhundrede. Ganske vist bleve Omgivelserne

mere bebyggede og som Forstæder dragne ind med under den egentlige Bys Omraade; men hele Væxten i de 5 Aarhundreder er dog ikke større end f. Ex. Kjøbenhavns i de sidste 50 Aar. Derimod tiltog Befolkningen i en overordentlig Grad, nemlig fra omtr. 60,000 til 6—700,000. Grunden hertil er at søge i den gennemgribende Forandring, Byen undergaar i denne Periode baade i kommunal og kirkelig Henseende: fra en halv hedensk, til Dels befæstet Handelsby, der er Hoved- og Residensstad for vaxlende Konger og Herrer, udvikler den sig i disse Aarhundreder til en selvstændig og mægtig Fristat, styret af sine kommunale Avtoriteter, der baade føre Krig og slutte Fred med det øvrige Lands Herskere, og dernæst til et Brændpunkt for den romerske Katolicisme, der overfylder Byen med Kirker og Klostre, Munke og Nonner. Det er altsaa Borgerstandens og Gejstlighedens Blomstren, der omdanner den lille angelsachsiske By til det store glimrende London under *Henrik den 8de* og *Elisabeth i det 16de Aarhundrede*.

Inden et Aarhundrede efter Vilhelm Erobrerens Tid havde London allerede begyndt at antage et helt nyt Udseende. En hæftig Ildebrand 1136 tilintetgjorde næsten ethvert Spor af den indre romerske og angelsachsiske By, hvorved de mange rige Kjøbmænd og mægtige kommunale Embedsmænd, som Mayoren og Sherifferne, samt de opvoxende Handelslav og Korporationer fik Lejlighed til at opføre private og offentlige Bygninger, saa som Guildhall og Martin le Grand i en nyere og prægtigere Stil, til samme Tid som det stedse tiltagende Hierarki viste sin Indflydelse ved Opførelsen af talrige Kirker og Klostre. Man har en Topografi af London fra Aaret 1200, der giver et godt Indblik i Byens Beskaffenhed paa den Tid. Den er forfattet af en Munk, der foruden at elske god Mad og Drikke synes at have interesseret sig meget for Væddeløb, Hænfægtning, Jagt og anden Sport og er udtømmelig i sin Beundring af Byen med dens herlige Beliggenhed, sunde Klima, stærke Befæstning, hæderlige Mænd og kydske Kvinder.

Paa denne Tid var den Del af den romerske Mur, der strakte sig langs Themsen, sunken i Grus, hvorimod den øvrige Del af Muren var i god Stand. Den havde nu foruden to smallere Udgange for Fodgængere ikke mindre end 7 dobbelte Porte. Den østligste var Aldgate med en Bro over Floden Lea; den næste var den gamle Bishopsgate; derpaa kom mod Nord Cripplegate og Aldersgate, og mod Vest Newgate og Ludgate, hvorigennem Vejen gik til Westminster, der allerede den Gang var begyndt at komme til Anseelse. Den syvende Port var ved Broen over Themsen. Den største Færd-

sel var igjennem den nordøstlige Bishopsgate, hvorigjennem Samfærdselen skete med det hele England. Omegnen af denne Port var den tættest befolkede Del af Byen næst efter Strækningen langs Floden. Den øvrige Del af Byen var langt fra at være tæt bebygget eller stærkt befolket, da megen Plads optoges af Haverne og de mangfoldige Kirker med deres Kirkegaarde. Den store aabne Plads østen for St. Pauls Kirken, den saakaldte Cheap, var efterhaanden bleven mere og mere opfyldt af en hel Teltlejr eller Samling af Boder og Udsalgssteder, der dannede Gader, helligede visse bestemte Artikler. Navnene paa de nuværende Gader lære Vidnesbyrd herom, f. Ex. Poultry, Milk Street, Old Fish Street, Wood-Street, Hosier Lane, Cordwainers-Street o. s. v. En Del af den store Plads var endnu forbeholdt til Folkemøder og forsynet med et Taarn, hvis Klokke sammenkaldte den urolige Befolkning. Kun faa Bygninger vare opførte af Sten, og af Vinduesglas fandtes endnu kun lidt. Hvelvede Loftet i Kirkerne vare sjældne, men i nogle fandtes smukke Søjlegange. Der var allerede den Gang 126 Sognekirker i London og ikke mindre end 13 Klostre med deres hele Tilbehør af Abbeder og Munke. Et Par af dem fandtes inde i Byen, men man foretrak dog i Reglen heller en Plads i Byens umiddelbare Nærhed.

Saaledes saa London ud ved Aaret 1200; Grunden var allerede lagt til, hvad der i de 3 næste Aarhundreder skulde udvikle sig i en rivende Fart og give Byen et helt andet Udseende. Denne Udvikling havde en dobbelt Grund, paa den ene Side Borgerstandens, paa den anden Side Gejstlighedens med hver Dag voxende Magt og Anseelse. Den første kunne vi saa let fatte og forstaa. Man behøver ikke at have været i London for at vide, at den er og i mange Tider har været Verdens største Handelsby; vi have alle hørt om Cityens Konge, Lordmayoren, hvem endog Dronningen maa spørge om Tilladelse til at drage i Optog gjennem hans By, ligeledes om de mægtige Gilder og Lav med deres aarlige Middage i velgjørende Øjemed o. s. v. Alt slikt kom rigtig til at blomstre i de Aarhundreder, vi have talt om. Af de ældgamle Gilder, enten de nu vare religiøse eller sociale eller merkantile, udviklede sig efterhaanden de mægtige Korporationer eller Kompagnier, opkaldte efter de forskjellige Retninger af Handelen eller Haandværket, saaledes Fiskehandlernes, Klædehandlernes, Skræddernes, Guldsmedenes o. s. v. De havde deres bestemte Privilegier, for et Syns Skyld konfirmerede af Kongen, og de ordnede selv alt, hvad der henhørte til deres Omraade. Deres talrige Aldermen vare rige Folk, som i alt Ydre og da ogsaa i de Huse, de opførte, søgte

at vise deres Vælde. Dog især udmærkede de store Gildehaller, hvor deres Sammenkomster skete, sig ved deres Storhed og Pragt og skinnende røde Tegltage, ligesom det hele Kvarter af Byen, der hidtil havde bestaaet af Træboder og Skure til Udsalg, nu forvandledes til regelrette Gader med murede Huse, dels til Butiker, dels til Beboelse. Alt dette kunne vi vel forstaa; endnu have vi det hele for vore Øjne, og vi træffe det altsammen, om end i en forherliget Form, naar vi foretage en Vandring gjennem Londons City fra Tower til Strand eller Holborn. Men at en saadan Handelsby som Londons City, hvor Pd., Shilling og Pence er Dagens vigtigste Æmne, at en saa protestantisk By med et saadant Had til romersk Katolicisme og Pavedømme, at en barfodet Munk vel næppe turde vise sig paa de samme Gader, hvor ellers Hedninger og Tyrker og Jøder, Persere og Arabere bevæge sig uhindret gjennem den tætte Mængde —, en Gang har været en saa romersk-katolsk By som nogen med den ene Kirke ved Siden af den anden, med talrige Munke- og Nonneklostre, med Abbedier og Konventer, med Munke og Nonner, Tiggerbrødre og Bodsprædikanter sværmende i sine Gader —, se det synes næsten ufatteligt, og dog var det saaledes i det 13de, 14de og 15de Aarhundrede, indtil den ellers ikke saa hæderlige Henrik den ottende gav hele dette Uvæsen et dødeligt Knæk. Man kan let tænke sig, hvilken Forandring Byens hele Udseende nu var undergaaet siden den angelsachsiske Periode; de aabne Pladser med spredte Træhytter vare nu forvandlede til tætbyggede Gader med anselige Stenhuse, og samtidige Forfattere kunde ikke finde stærke Udtryk nok til at udtale deres Beundring for de talrige Kirkespir, der knejsede saa stolt, det ene højere end det andet, alle dog overragede af den mægtige St. Pauls Katedralkirke med dens store Komplex af Bygninger til Boliger for Biskoppen, the archdeacon, the dean, the cannons og alle de andre gejstlige Officialer. Nok saa megen Plads som Kirkerne, optog dog de store Klostre for de forskjellige Munkeordener. Medens de 126 Sognekirker med deres Tilbygninger for de ved dem fungerende Præster og Munke, alle fandtes langs de krogede smalle Gader til det indre af Byen, foretrak Ordenerne at anlægge deres vidtstrakte Klostre, Abbedier, Hospitaler, Kapittelhuse o. s. fr. i Udkanterne af Byen, hvor Pladsen endnu ikke var saa stærkt optagen. Længst mod vest ved Indgangen fra Westminster til den egentlige By fandtes Tempelherrernes store Stiftelse, hvorom jo endnu den smukke Kirke med det runde Skib, de store juridiske Kollegie-Bygninger og de skønne Haveanlæg langs Themsen bære Vidnesbyrd. Næst til dem kom Karmeliternes eller de hvide Brødres Kloster; i en kort Afstand fra dette paa den an-

den Side af Fleet-Floden lige i det sydvestlige Hjørne af den gamle By fandtes det vidtløftige Dominikaner eller Sortebrødre-Kloster; uden for det nordvestlige Hjørne af den gamle Mur var et andet, meget anset Kloster og Hospital; inden for Muren Graabrødrenes Munkekloster. I Byens østlige Hjørner fandtes Augustinernes Kloster, St. Helenas, St. Klaras, St. Marys og flere andre Abbedier og Hospitaler o. s. v. Men lige som Peterskirken i Rom med sin mægtige Kuppel rager op over alle Kirker og Taarne og Spir, saaledes var det ogsaa Tilfældet med Paulskirken i London med sit mægtige Spir, næsten 5 Gange saa højt som Rundetaarn, hvis lille Topkugle under Korset dog var stor nok til at rumme 10 Tdr. Korn.

Saaledes saa da London ud i Slutningen af Middelalderen; den var i Løbet af nogle Aarhundreder bleven en overbebygget og overbefolket By, opfyldt af Klostre, og Kirker, med krumme Gader, saa snævre, at Gavlene næsten stødte sammen for oven, og overalt vrimplende af Præster og Munke og Nonner. Der findes endnu mangfoldige Spor af hin Tids storartede Bygningsværker, men meget er forsvundet, forvansket eller forandret for at tilfredsstille de forskellige Tiders forskellige Krav. Her skal blot kortelig berøres et eneste Exempel paa det sidste, nemlig den vel kjendte Bro, Londonbridge. Der maa allerede i de gamle Briters, og endnu mere i Romernes Tid have været en Slags Bro over Themsens ved London. Naar vi betænke, at den store Færdselslinie fra det hele Udland over Kanalen gik igjennem Kent, over Themsens, igjennem London og ad den store Watling-Street helt op mod nordvest til Byen Chester ved Wales og til den irske Kanal, kunne vi være sikre paa, at der maa have været en eller anden Forbindelse mellem Themsens sydlige og nordlige Bred i Form af en Pontonbro eller Træbro, og vi vide jo fra Cæsars Skrifter, at Romerne vel vare i Stand til at bygge en Bro over en Flod. At der var en Bro i Danskernes Tid i det 10de og 11te Aarhundrede, er sikkert nok; thi den var en stor Hindring for dem i at trænge længere frem ad Themsens mod Vest med deres Flaader, og den blev et Stridens Æble mellem Angelsachserne og Danskerne. Da disse kom i Besiddelse af Suthurvirke (Sydvirke—Southwark), og befæstede dette, blev ogsaa Broen stærkt befæstet, men var dog ikke stærkere end, at det lykkedes Ethelred og hans tapre norske Forbundsfulde Oluf midt under Danskernes Sten- og Pileregn at fæste Reb om Bro-pillerne og ved Hjælp af den udgaaende Strøm at rive en Del af den omkuld. Den istandsattes dog atter og maatte gjøre Nytte til Aaret 1200, da den første Stenbro, den saa kaldte Gamle London-Bro, opførtes her efter Tilskyndelse af en Præst Peter ved en af Cityens Kirker

og ved Hjælp af en Skat paa al Uld. Den var over 900 Fod lang og 40 Fod bred og var bygget paa 19 Stenbuer, opførte paa stærke Fundamenter af nedrammede Elmestolper, sammenholdte ved tykke Planker. Paa en af Pillerne opførtes et rummeligt Kapel med en Krypt til Minde om Thomas Beckett, og efterhaanden overbyggedes den hele Bro, ikke alene af stærke Indgangs-Porte, men af en talrig Mængde af større og mindre Huse, hvoraf vort Billede giver en Forestilling omtrent fra Aaret 1560. Det er utroligt, hvad der i Aarens Løb foregik paa denne Bro, af virkelige Kampe, ridderlige Turneringer og af fyrstelige Optog. Hovederne af halsbukkede Oprørere eller religiøse Dissenter spiddedes her paa Toppen af de mest fremragende Bygninger og bleve der i Aar og Dag. Til sidst blev Broen dog for skrøbelig til at bære den uhyre Vægt, og efter flere Ulykkestilfælde ryddedes de faldefærdige Huse bort midt i forrige Aarhundrede; da Broen til sidst heller ikke mere duede til at istandsættes, begyndtes 1825 den nuværende anselige London-bridge, der er bred nok til, at over 20,000 Vogne og mere end 200,000 Fodgængere daglig kunne passere den.

Naar vi nu atter efter denne lille Digression ville vende tilbage til vor Betragtning af Byen i dens Helhed og da navnlig kaste et Blik paa London i *vort Aarhundrede*, ville maaske mange, der enten selv have været i London eller have læst en af de talrige Beskrivelser af den prægtige Verdensstad, saa naturlig spørge: Hvorledes er dog den store Forvandling af Byen sket, der maa have fundet Sted fra det 16de Aarhundrede til den Tid, da vi saa den eller læste om den? Hvad er der dog bleven af hin gamle romersk-katolske By med alle dens snævre, krogede Gader og de overludende Gavle? Hvor ere dog hine mangfoldige Klostre og Abbedier og Kirker med deres mangfoldige Altere og Kapeller bleve af? Hvor ere de hundrede Tusinder af Abbeder og Domherre og Præster og Munke og Nonner henne, som i hin Tid sværmede paa Gaderne? — Svaret maa blive, at den nye Tidens Aand maatte vise sin stærkt reformerende Indflydelse lige saa vel her som i alle andre Byer i Verden; men Vejen for den beredtes rigtignok paa en særegen Maade i London derved, at Guds og Menneskenes Haand hvilede saa tungt paa alt det gamle i det 16de og 17de Aarhundrede, at det ramlede sammen som Fnug og gav Plads for det nye. Det var Protestantismens voldsomme Indgreb under Henrik den ottende i det 16de og Pesten og Ildebranden i det 17de Aarhundrede, der ryddede Grunden, hvorpaa den nye Bygning kunde opføres.

Reformationen, der heller ikke her i Kjøbenhavn eller

noget Sted gik af uden Uro eller Forstyrrelse, foregik dog i London paa en ganske anderledes voldsom og blodig Maade. Den vellystige Henrik den ottende, der af Hævnlyst forlod Paven og sluttede sig til Luther, fandt en Glæde i ved hvilke som helst Midler at udrydde ethvert Spor af Katolicismen i London; Abbedierne og Klostrene bleve uden videre opløste og deres Beboere udviste, og enhver, som vovede at trodse, sendtes til Galgen. De prægtige Bygninger lagdes til Dels øde, Kirkernes kostbare Prydelser smeltedes eller solgtes for intet, og Skarer af Abbeder, Priorer, Domherrer, Præster, Munke, Nonner, Riddere og Adelsmænd maatte vandre den tunge Gang fra Fængslet til Skafottet. En betydelig Del af den gamle By blev saaledes ledig Grund, og Kongen og hans Yndlinge lagde da Haand derpaa for at forvandle de indviede Huse til deres private Boliger, og især fortsattes disse Voldsgjerninger i stor Stil i det 17de Aarhundrede under Cromwell.

Dog, uagtet denne storslaaede Udryddelseskrig, var Byen endnu indsnævret og overbefolket. Da kom Pesten 1665 for at decimere Befolkningen. Der havde alt flere Gange været Pest i London, baade den sorte Død, Svedesygen o. a. l., og hver Gang vare Tusinder faldne for den; men Pesten 1665 overgik dog alt i sine forfærdelige Rædsler. Ogsaa vor Hovedstad har været hjem søgt af Pestens Plage, dog intet i Sammenligning med London 1665; men Tilstanden dér var unægtelig ogsaa indbydende for den. Ikke alene det, at Menneskemassen var saa tæt sammenpakket i de snævre Gyder uden Lys og Luft, men den hele lavere Befolkningens Boliger vare over al Beskrivelse skidne. Værelserne havde Lergulve, dækkede med Siv, der ikke fornyedes, og hvorpaa der kastedes Ben og andre Levninger fra Maaltiderne og al Slags Uhumskheder. Naar hertil kommer, at Vandforsyningen skete enten lige fra den smudsige Thems eller fra Brønde med Tilløb fra de utallige Kirkegaarde, og at der ikke var Tanke om nogen som helst ordnet Afledning eller offentlig Renlighed, kan man ikke undre sig over Resultatet, at, uagtet 200,000 havde forladt Byen, dog henved 100,000 Mennesker bleve Offre for Pesten i Løbet af 5—6 Maaneder.

Det eneste Middel, man anvendte for at formindske den store Fare, var det samme, som man tog sin Tilflugt til i Marseille og Lyon under Koleraen sidste Sommer, nemlig at tænde store Baal paa Gaderne for at rense Luften. Det hjalp maaske ogsaa lidt; men en større Ild maatte tændes for gennemgribende at rense den pestbefængte By. Det var det, som skete Aaret efter ved den saa kaldte „store Ildebrand“. Sommeren 1666 var

endnu hedere og tørrere end dens Forgænger; thi en vedholdende Østenvind havde i Uger ophedet og gjennemtørret de tæt sammenpakkede Træhuse i de snævre Gader. Da gik der en Søndag nat i September Ild i en Bagers Ovn i Pudding-Lane i det sydøstlige Hjørne af den gamle By og en frisk Østenvind førte Ilden hurtig og sikkert ind over den hele By langs med Themsen og helt op mod Nord. Det brændte Mandag, Tirsdag, Onsdag og Torsdag, indtil man ved betydelige Krudt-Sprængninger fik den Ild, der var begyndt i Byens sydøstlige Hjørne, standset i det nordvestlige Hjørne ved Pie-Corner. Kjøbenhavns store Ildebrand var, som salig Reisser siger, „fjergterlig“, men dog for intet at regne mod Londons store Ildebrand; Jordskjælvet i Lissabon forarsagede uhyre Skade paa Huse og Gader, men dog intet mod Skaden, der anrettedes i London 1666. 400 Gader, 13,000 Huse, 89 Kirker, 4 af Byens Porte o. s. v. bleve brændte og ødelagte; man har vurderet Tabet paa Ejendom til 3—4 Millioner Pd., men meget gik tabt, der aldrig kan erstattes, selv med Millioner.

Nu laa, bogstavelig talt, den hele gamle romerske og angelsachsiske By i Aske med Undtagelse af et lille Stykke inden for den gamle Mur i Nordøst, og Ilden var mod Vest gaaet uden for den gamle vestlige Port Ludgate ved Themsen og havde opbrændt Fleet-Street lige til Temple Bar, hvor de solidere Stenhuse standsede dens Rasen. Nu var der gjort Plads for en ny By, og det hændte sig saa heldig, at London netop den Gang havde et Geni i Bygningskunsten, nemlig den berømte *Christopher Wren*. Han udkastede snart en Plan til en helt ny Stad, der vistnok var bleven den skønneste i Verden, havde han faaet Lov at raade. En bred Hovedgade skulde have forenet St. Pauls i Vest med Børsen i Øst, og fra disse to Centre skulde Gader have udstraalet i alle Retninger. Langs Themsen skulde have været anlagt en bred Kai, og Kirkerne skulde bygges paa fremtrædende Punkter i de anseligste Gader. Det var dog vanskeligt for Avtoriteterne hurtig at bestemme sig til et saa storartet Foretagende, og da Vinteren nærmede sig og da alle ilede med at skaffe sig Husly, opsøgte enhver sin gamle Arne. Paa mange Steder skete dog Reguleringer, og den hele By opførtes af et ildfastere Materiale. Christopher Wren fik imidlertid Brug nok for hele sit Snille, i det man overdrog ham at opføre flere offentlige Bygninger, saa som Toldboden, Børsen, flere Gildehaller, Temple-Bar, Monumentet o. s. v., og ikke mindre end 51 større og mindre Kirker. Ingen kan have aflagt, selv det flygtigste Besøg i London uden at have bemærket og undret sig over de mange solide og smukke Kirketaarne med deres massive, grundmurede Fundamenter, deres lette doriske og korin-

tiske Søjlerader og Kolonnader, deres Kugler og Spir, af hvilke flere ere næsten dobbelt saa høje som Rundetaarn. De ere alle byggede af Christopher Wren i Slutningen af det 17de Aarhundrede, de ere alle forskellige, men hver for sig smukke og imponerende. Imidlertid staa de alle tilbage i Storhed og Skjønhed for den ogsaa af ham byggede St. Pauls Kirke, der, om ikke i Størrelse, saa dog i andre Henseender, navnlig til kirkeligt Brug, dristig tør tage Kampen op med St. Peter i Rom.

Det er naturligt, at mange rige Privatfolk, som f. Ex. Guldsmedene, der havde svunget sig op til mægtige Bankierer, benyttede Lejligheden til at faa nye og smukke Vaaningshuse og Kontorer; men man vilde tage storlig Fejl, hvis man troede, at det nybyggede London i forrige Aarhundrede var et lille og tro Spejlbillede af vort Aarhundredes store og mægtige By med dens ypperlige Brolægning, Belysning, Vandforsyning, Dræning o. s. v. Nej! London var endnu til Slutningen af forrige Aarhundrede, altsaa næsten i Mands Minde, i en efter vor Tids Begreber forfærdelig Tilstand. Hovedgaderne vare vel til Dels mere eller mindre vel brolagte og af en passende Bredde for Datidens Trafik; men de utallige, snævre og krogede Sidegader, hvoraf der jo endnu stedse kan ses saa mange i Hjertet af Londons City, vare ubrolagte, uden Fortove, men med en dyb Rendesten i Midten, som ved Regn svulmede op til en rivende Strøm, særlig i Nærheden af Udmundingerne i Themsen eller den saakaldte Fleet-Ditch. Ve dem, der skulde passere disse Gader til Fods, og det maatte dog de fleste. Vogne vare vel komne i Brug ved Aaret 1600; men de vare endnu tunge og klodsede og faa i Antal, saa at man, saa vidt mulig, foretrak den gamle Befordring i Baade langs Themsfloeden med dens mangfoldige Landgangssteder, eller, hvis man havde Raad dertil, lod sig bære omkring i en Bærestol eller Portechaise. Men mangfoldige vare dog de, der maatte bevæge sig omkring til Fods, og de stødte paa mange Hindringer for deres fri Bevægelse. Det var allerede ubehageligt at skulle trænge sig frem gennem de Skarer af Pøbel og Dagdrivere, der samlede sig om Selskaber, der spillede Fodboldt paa offentlige Gader eller flokkedes i Beundring over de Vidundere, der fremvistes her, som f. Ex. Jonas i Hvalfiskens Bug, Pigen uden Ben, Dværgen uden Hænder, den 7 $\frac{1}{2}$ Fod høje Kæmpe o. s. v., men værre endnu var dog det bundløse Mudder. Det var ingen Spøg for en fin Gentleman med sine lange Silkestrømper og Spændesko, sine Knæbenklæder og sin lange kulørte Frakke, sit Kalvekryds og sin blomstrede Silkevest fra øverst til nederst at blive oversprøjtet af en sværtbelæstet Kærres klodsede Hjul. Han holdt sig derfor inden for de talrige Afvisere, der vare opsatte til hans Beskyt-

telse, og knugede sig saa tæt som mulig op til Husmurene; men her var maaske Pladsen allerede optagen af fedtede Slagtere, sodede Skorstensfejere eller et Par Slagsbrødre, i Færd med at udfægte en Nævekamp. Og ligesom Farer truede ham fra nedden og fra Siden, saa smilede de ham ogsaa i Møde fra oven i Form af Tusinder af Skilte. Husene vare ikke numererede, hvilket heller ikke vilde have været til stor Nytte, da hverken Bude eller Bydreng kunde læse, men Hus maatte skjælnes fra Hus ved iøjnefaldende Betegnelser, og Opmærksomheden droges til handlendes og Haandværkeres Butiker ved langt fremragende Skilte, bemalede med de mest forunderlige S sammensætninger af menneskelige og dyriske Skabninger fra den virkelige Verden og fra Fantasiens Rige: blaa og røde Løver, Falke og Drager af alle Farver skiftede med Hoveder af Johannes den Døber, flyvende Grisse og Vildsvin i fuld Rustning. I Blæstvejr hvinede og peb disse Uhyrer af frithængende Skilte paa deres rustne Hængsler, og steg det til Storm, var det ikke ukjendt, at de ramlede ned, tagende et godt Stykke af Huset med sig og dræbende de forbigaaende ved deres svære Vægt. Dog vare Gaderne allerede farlige at passere ved fuldt Dagslys, saa blev det endnu værre ved Mørkets Frembrud. De enkelte Tranlygter, der hist og her paa Snore, hang spændte over Gaderne, kastede kun et usikkert Lys over de nærmeste Gjenstande og lod et dybt Mørke hvile over mangen Krog, der blev Gjemmested for en bevæbnet Bandit, med hvem den lejede Fakkeltbærer ofte stod i Ledtog. Endnu værre var det dog med de talrige, hinanden afløsende, Bander af Hærmænd, der under Navn af Hectorer eller Mohocker eller Roysterer o. s. v. igjennem hele Aarhundredet huserede paa Londons Gader om Natten. Det var organiserede Bander, ikke af gemene Tyve og Røvere, men af pæne Folk, som efter at have sat sig i Stemning ved et lystigt Drikkelag, droge ud paa Hærværk i Byens Gader. Man lukkede Vægtterne inde i deres Skilderhuse, og gav sig saa til at flytte Skilte, borttage Dørhammere, vælte Vogne og Bærestole, anfælde Kvinder, prikke de frygtsomme og nervøse med Kaardespidserne, hvilket alt sammen som oftest endte med regulært Slagsmaal og Fægten paa Liv og Død. Intet Under, at Ben Johnson i et Vers raadete enhver, der skulde færdes paa Gaden om Natten, at gjøre sit Testamente, før han gik hjemme fra.

Dog selv om London var mindre hyggelig at leve i, selv om en samtidig endnu 1788 kunde kalde dets nu saa straalende Oxford-Street et Uføre, hvor man hverken ved Dag eller Nat var sikker for Overfald og Plyndring, saa voxede dog Byen uformærket sin stille Væxt baade i Udstrækning og Folketal i hele forrige Aarhun-

drede og endnu mere i Begyndelsen af det nuværende. Det var just ikke Landaristokratiet, der opslog sin Bolig i Byen for at deltage i dens Glæder og Adspredelser, der til den Tid endnu kun vare faa i Tal; det var heller ikke Pensionister eller ubemidlede Enker, der søgte ind fra hele Landet for at faa deres Børn billigere og bedre opdragne; det var endnu mindre Forøgelsen af Byens nærmeste Opland, der gjorde dens egen Udvidelse til en Nødvendighed, men det var Handelsbyen Londons Verdens-Opland, der Aar for Aar forøgedes og udbredtes til Jordens fjærneste Egne, som bragte en hel Revolution i Byens Størrelse og Folketal, i dens Udseende og Indretning. Det var den store Handelsaare Themsen, der Dag for Dag førte nyt Hjærteblod til den allerede vigtige og betydelige By; Floden var opfyldt af Tremastere, ladede med de kosteligste Varer fra Kina og Indien, fra Krydderierne og Ny-Holland, fra Brasilien og Ægypten, foruden fra alle Evropas Lande. Der maatte nu først og fremmest skaffes Plads til Losning og Ladning og foreløbig Bortstuvning af de kostbare Varer; derfor byggedes de store Dokker med deres uhyre Pakhuse og Hvelvinger, saa som London-Dock, East- og Westindia-Dock, Commercial-Dock o. s. v. i en milelang Linje øst for Tower og London-Bridge, og de omliggende Kvarterer som Stepney, Limehouse, Rotherhithe fyldtes med Oplagspladser, Boliger for Arbejdsfolk, Logier for Søfolk o. s. v. Den gamle City fra Tower i Øst til Temple Bar i Vest og endnu til Dels omgivet af Levninger af den gamle romerske Mur blev nu fuldstændig optagen af Kontorer, Udsalg og Oplagssteder, Banker, Børser o. s. fr., og de brave Handelsfolk, der tidligere boede paa første og anden Sal oven over deres Butiker, maatte nu efterhaanden rømme deres Huse og finde Bopæl uden for den gamle Stadsmur eller paa den anden Side af Floden. Der byggedes derfor til alle Sider for at skaffe Plads baade til Kontor- og Butikherrernes Familjer og til de Tusinder af Kontorister, Handelsbetjente og Arbejdsfolk, der stode i deres Tjeneste. Udvidelsen gik dog især mod Vest. Den nu saa centrale Del af Byen omkring Holborn og Oxford Street med de saa vel bekendte Steder: Foundling Hospital, British Museum, Grays Inn, Russell Square o. s. v. var i Begyndelsen af dette Aarhundrede Londons West-End, hvor der paa Hertugen af Marlboroughs Grund udlagdes Gader med Huse, der ansaas komfortable nok for den Tids Penge- og Fødsels Aristokrati, Forældrene til dem, der nu bo i Belgravia eller mange Mile borte fra London. Men den Tids Krav til Livet vare jo ogsaa meget mindre, og London var jo endnu den Gang, sammenlignet med nu, 50 Aar senere, en lille tarvelig By med $1\frac{1}{2}$ Million Indbyggere, simpelt brolagt, simpelt

oplyst, og uden Samkvemsmidler. Der var vel et Par Dampskibe paa Themsen fra London-Bridge til Westminster, en Omnibus en Gang hver Time ad de enkelte store Færdsels-Linjer gjennem Byen, men ingen Jærnbaner, hverken over eller under Jorden og ingen Sporveje, ingen Omnibusser til alle mulige Sider paa alle mulige Tider af Dagen; alt dette behøvedes heller ikke, da Afstandene vare forholdsvis smaa.

Hviken Forandring der dog er sket med Byen i de sidste 50 Aar! hvilken Forskjel dog paa London 1830 og 1880! Medens den Gang Afstanden mellem Byens østligste Del og Hjærtet af Cityen var en god Spaseretur som fra Frederiksberg til Tolbodden, er der nu mange Yderpunkter, der ere over $1\frac{1}{2}$ danske Mil fjærnede fra Cityen, og Udstrækningen af hele Byen fra Øst til Vest eller fra Nord til Syd er i Tværmaal $2\frac{1}{2}$ Mil eller saa langt som fra Kjøbenhavn til Vedbæk. Medens man den Gang maatte sørge for at holde sine Ben og Fødder i god Orden, hvis man var Forretningsmand og dog vilde bo lidt fjærnt fra sit Kontor, saa kunne nu baade lamme og halte bo milevis fra deres Forretningslokaler; thi hvert Øjeblik passerer der en Omnibus eller et Jærnbanevogt forbi ens Dør oven paa Jorden, hvis man ikke foretrækker, ligesom Muldvarpen, at bevæge sig under Jorden; thi hele London er nu undermineret i alle Retninger, ikke alene med Kloaker, Vand- og Gasledninger, men med et underjordisk Jærnsvejssæt, ved hvilket man i en Fart bringes fra Sted til Sted, endog til de yderste Punkter af Byen. Og saa er i de sidste 50 Aar Londons Befolkning stegen fra $1\frac{1}{2}$ Million til 4 eller 5 Millioner, ligesom man tager det, enten man tænker paa den indre Ring alene, eller paa den indre og ydre tilsammen.

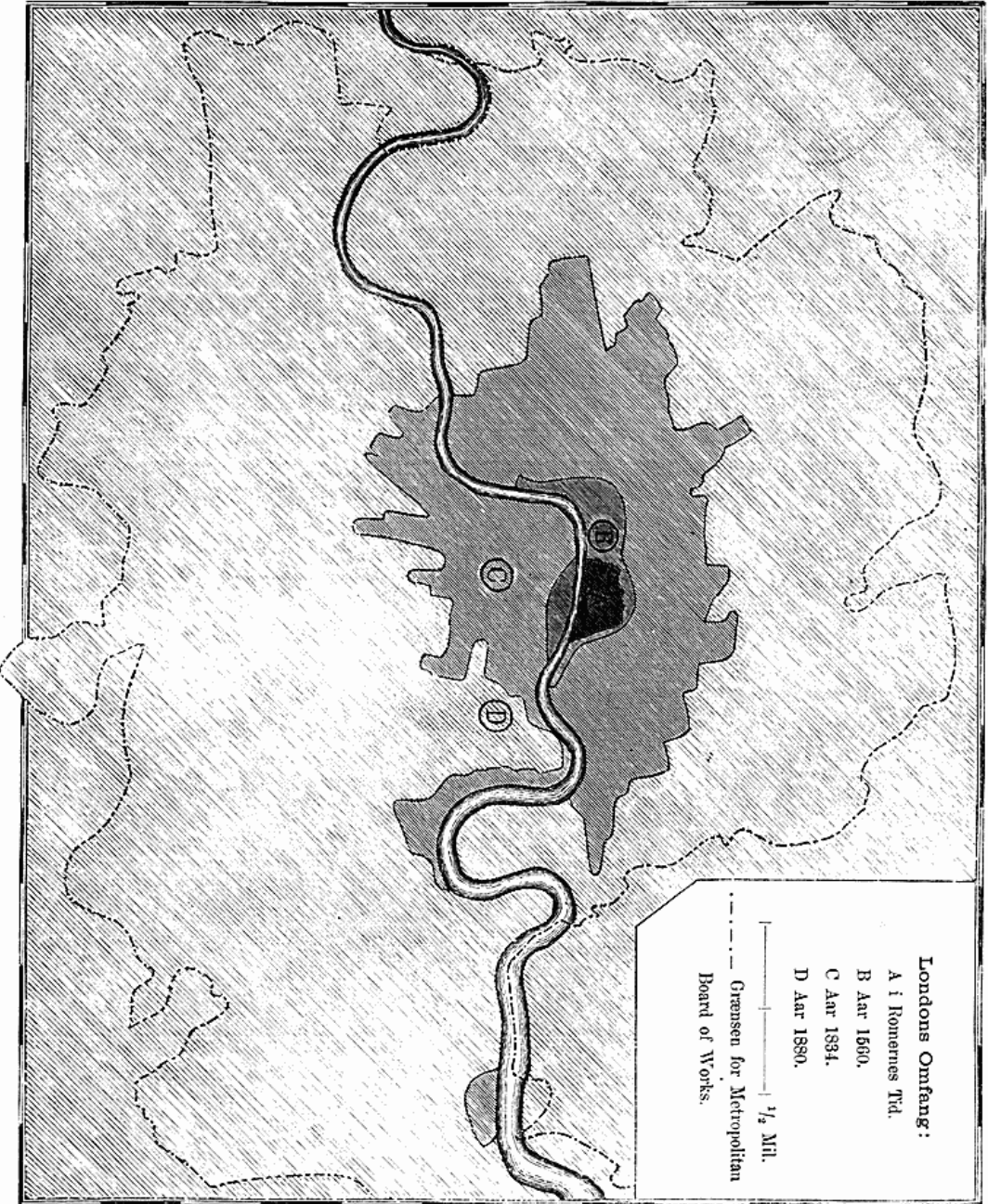
Head er da London i vore Dage? Egentlig talt, er det kun Strækningen fra Tower til den gamle, nu nedrevne Stadspport, Temple Bar, omtrent det gamle romerske eller angelsachsiske London — med andre Ord den By, der regeres af sin egen Konge, Lord-Mayoren, med hans Ministre, de saakaldte Aldermen og Sheriffer, det, man i daglig Tale kalder „Cityen“. Alt det øvrige, der udgjør omtrent 4—5 Kvadratmil, som er samlet sammen i Tidernes Løb ved at opsluge 9 Kjøbstæder, hver med Ret til at finde 2 Medlemmer til Parlamentet, og ikke mindre end 60 særskilte Landsbyer, har i Grunden intet Navn — thi den en Gang foreslaaede Titel af Londonopolis blev aldrig populær — men er ved en Parlamentsakt af 1855 døbt „the Metropolitan area“ o: det Stykke af Guds Jord, som Verdens Metropolis, London, nu eller til nogen anden Tid bebygger, dræner, belyser o. s. v. Alle offentlige Institutioner, der ville udstrække deres Virksomhed over dette uhyre Terræn, kaldes derfor „Me-

tropolitan“ til Forskjel fra dem, der blot have med Cityen at gjøre; men ikke en Gang disse have alle den samme Rækkevidde. Det mest vidtstrakte er the Metropolitan Police-District, som udstrækker sig over alt, hvad der ligger inden for $2\frac{1}{2}$ —3 danske Miles Afstand til alle Sider fra Charing Cross. Lidt mere indskrænket er the Metropolitan Postal District og the Metropolitan Board of works, der tager sig af alt, hvad der angaar Udlæggelsen af nye Gader, Dræningen o. s. v., og i Hovedsagen falder sammen med det Distrikt, der hører til the General Registrars Office, hvor der føres Bog over alle Fødsler, Ægteskaber, Sygdomstilfælde, Dødsfald eller lign. Det er da dette, lidt mere indskrænkede Distrikt, dette saakaldte Inner-London, hvorfra f. Ex. det med London næsten sammenbyggede Croydon med 70,000 Indbyggere og andre lignende Byer som Richmond og Hampton ere udelukkede, at vi nærmest have, for Øje, naar vi for at gjøre os en Forestilling om det nuværende Londons uhyre Størrelse, til Slutning skulle tilføje et Par statistiske Data fra den nyeste Tid. London er da en By, der indtager et Fladerum af 5 danske Kvadratmil, med en Befolkning af godt og vel 4 Millioner, der bebo 500,000 Huse. Gadernes samlede Længde er 365 danske Mil, Kloakernes 500 Mil; der er ikke mindre end 42 offentlige Parkanlæg, som tilsammen indtage 3,000 Tdr. Land eller $\frac{1}{3}$ Kvadratmil; der er 1,100, siger og skriver 1,100 Kirker. Der lever i London flere Skotter end i Edinburgh, flere Ir-lændere end i Dublin, flere Jøder end i Palæstina, flere Katoliker end i Rom. Den har lige saa mange Indbyggere, som de to næststørste Verdensbyer, Ny York og Paris, tilsammen, og dobbelt saa mange som vort hele Fæderland. Naar man vilde tænke sig, at der var 4 Udgangsporte i London, en til hvert Verdenshjørne, og den hele Befolkning vilde drage ud i sluttede Kolonner med 6 Mand i Rækkerne, vilde det tage 24 Timer, inden den sidste Række gik ud af Byen, medens den første vilde være saa langt fra den, som Korsør er fra Kjøbenhavn.

Alt gaar her i det store: 1880 var der 1,100 Ildebrande i London, 1881 fødtes der over 133,000 og døde over 28,000 Mennesker o: over 200 om Dagen. For at holde den uhyre Menneskemasse i Live, udkræves der aarlig: 400,000 Oxer, $1\frac{1}{2}$ Million Lam, 130,000 Kalve, 250,000 Svin, 400 Millioner Pund Fisk,

500 Millioner Østers, 3 Millioner Lax; Kjødet alene har en Værdi af 1,000 Millioner Kroner. For at faa Maden bedre ned, drikkes aarlig 130 Millioner Potter Porter og Ale foruden mange Millioner Potter Vin og Spiritus, og der føres hvert Aar 70 Millioner Tdr. Stenkul til Byen.

Kort sagt, London er en uhyre By, med hvilken selv Babylon og Niive og det gamle Rom ikke kunne taale nogen Sammenligning; men det største Under er maaske dog, at denne By vel er den eneste i Verden, der ikke har nogen fælles samlet Overbestyrelse, med Undtagelse af den lille Del af den, der kaldes City. Den hele øvrige Del har ingen fælles Magistrat med Borgmester, Raadmænd og Borgerrepræsentanter, der tage sig af den hele Bys Skole-, Fattig- og Begravelsesvæsen, der sørger for Gas og Vand og Brolægning og Brandvæsen og Politi, eller paaligner Udgifterne for det hele paa Byens samlede Indvaanere. Den uhyre By er snarere at betragte som et helt Komplex af særegne Kommuner med deres særskilte Sogneraad, omtrent ligesom Frederiksberg og de nærmeste Sogne paa Amager. Der er ingen fælles Politimester, kjendt af alle, baade store og smaa, ingen fælles Skoledirektør, ingen fælles Vand- eller Gasinspektør o. s. v., og dog gaar alt saa forunderlig godt, og dog er London den renligste, den sundeste, den bedst drænerede og belyste, den med Kommunikationsmidler bedst forsynede og for Liv og Gods sikreste By i Verden. Og ville vi saa til sidst spørge, hvorledes alt dette er muligt, hvorledes London i Tidernes Løb har kunnet hæve sig til at blive Verdens anseligste By, og hvorledes den endnu stedse kan hævde sit Ry som et Midtpunkt paa den hele beboede Jord, saa er det ikke saa meget dens heldige Beliggenhed, dette forunderlige Resultat skyldes, som dens Indvaaneres mageløse Energi og Ihærdighed, der véd at besejre alle Hindringer for Handel og Omsætning; deres prøvede Borgersind, der lader enhver voxen Mand væbne sig som frivillig Politikonstabel eller som frivillig Soldat, eftersom Faren truer fra inden eller fra uden; og endelig deres Agtelse for Videnskab og Kunst og medfødt Respekt for Religionen, der gjør Kræmmerbyen London til et Hjem for Verdens herligste Musæer og Samlinger og Stedet for kristelige Selskaber, der sprede Evangeliets Lys over den hele beboede Jord!

Grundplan over Londons Udvikling i Tidernes Løb.

Londonbroen 1560.